

TÜRKİYE'DE TARIMDA YENİ GELİŞMELER

*Erol Tümertekin**

Tarımın Türkiye ekonomisinde eskiden beri süregelen üstünlüğü yakın yıllarda diğer sektörler lehine azalmıştır. Gerçekten, Gayrisafi Milli Hasılda tarım sektörünün payı daha 1941 yılından itibaren zaman zaman hizmetler sektörününki tarafından geri bırakılmışsa da, 1961'den itibaren hizmetler sektörünün payı tarıminkini sürekli olarak geçmeye başlamıştır. Böylece, GSMH'da tarım dışı faaliyetlerden tarımı sürekli olarak geçmeye başlayan ilk ekonomik sektör hizmetler olmuştur. 1979'dan itibaren ise bu kez sanayi kesiminin de GSMH'da tarımdan daha büyük yer tutmaya başladığı görülür. Bu konuda en son bilgiyi GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla) olarak 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda görüyoruz. Tablo 1'de görüldüğü gibi,

Tablo — 1

Tarım, Sanayi ve Hizmetlerde Gayrisafi Milli Hasıla (yüz TL.)

	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH (alıcı fiyatları)
1950	4.068.4	1.418.8	3.514.0	9.694.2
1960	17.837.2	8.152.2	17.604.8	46.664.3
1970	39.369.2	31.463.6	61.803.1	2.199.520.0
1979	473.327.3	527.228.6	1.011.905.8	4.435.153.0
1980	940.309.6	1.122.469.7	2.020.753.4	6.553.878.2
1981	1.350.770.9	1.768.911.0	2.985.028.7	8.727.795.3
1982	1.710.485.3	2.459.112.4	4.038.596.2	11.235.417.3
1983	1.994.321.9	3.415.488.2	5.217.003.7	

* Prof. Dr. E. Tümertekin, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü'nde öğretim üyesidir.

bu kez hizmetler 1984'de GSYİH'nın % 50,4'ünü, sanayi % 31,9'unu, tarım ise % 17,7'sini oluşturmuştur. Yine aynı kaynak, plan dönemi sonunda, 1989'da, ekonomik sektörlerin GSYİH içindeki paylarının şu oranlarda olmasını öngörmüştür : Hizmetler % 50,8, sanayi % 33,7, tarım % 15,7. Tarım sektörünün ülke ekonomisinde değişen durumu, bir başka ekonomik gösterge olan ihracatta da yansımaktadır. 1969 yılında Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatı 281,8 milyon, sanayi 46,2 milyon iken, 1981 yılından itibaren sanayi ürünlerinin ihracattaki payı büyümüş, 1982'de ise iki sektör arasında, sanayi sektöründe 1 milyar dolar lehte fark olmuştur (Tablo 2).

Tablo — 2

Türkiye'nin Toplam İhracatı ve Çeşitli Sektörlerin Durumu

	Toplam ihracat (1000 dolar)	Tarım ürünleri	Sanayi ürünleri	Maden ürünleri
1961	346.740	281.878	46.269	18.593
1970	588.476	442.554	100.495	45.427
1980	2.910.122	1.671.742	1.047.386	190.994
1981	4.702.935	2.219.409	2.290.120	193.406
1982	5.745.973	2.141.214	3.429.439	175.320

Bugün ancak ekonomik göstergelerden yalnızca faal nüfusun sektörler dağılımında tarım faaliyeti, her yıl azalmakta olmakla birlikte, üstünlüğünü korumaktadır. Tablo 3'de görüldüğü gibi, 1980'de Tür-

Tablo — 3

Tarım Kesiminde İktisaden Faal Nüfus

	İktisaden faal nüfusta tarımda çalışanların oranı (%)
1960*	74.94
1970	67.66
1980	59.95

* 1960'da 15 ve daha yukarı yaşlar, 1970, 1980'de ise 12 ve daha yukarı yaşlar iktisaden faal nüfustur.

kiye faal nüfusunun % 60'ı tarım sektöründe çalışmaktaydı. Ancak, Türkiye tarımında geçim tipi tarımla uğraşanların hala geniş kitleler oluşturmakta olması, başka kelimelerle kırsal kesimde tarımı ticari amaçla yapan çiftçileri yerine aile ihtiyacını karşılamak üzere yapan köylülerin fazla olması, söz konusu payın yüksek kalmasına neden olmaktadır. Türkiye'de 1980'de tarımsal işletmelerin % 93,6'sının nüfusu 5.000'in altında olan yerleşmelerde bulunmakta olması da bunu göstermektedir. Bu durumun Türkiye'nin ekonomik yapısında tarımın yeri değerlendirilirken özellikle bölgesel farklılıklarla birlikte gözönünde tutulması gereklidir.

Türkiye'de tarım faaliyetlerinin ülke ekonomisindeki payındaki bu değişim, kalkınma planlarında sanayi sektörüne üstünlük tanınmasından doğmaktadır. Gerçekten de, Türkiye'de sanayi Birinci Beş Yıllık ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında ayrıca ele alındıktan başka, planlı dönemde Beş Yıllık Kalkınma Planlarında da öncelik verilen sektör olmuştur. 1963-1967 yıllarını kapsayan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ülke ekonomisinin yılda % 7 oranında artması öngörülmüştü. Sektörlerin katma değerinde ise yıllık büyüme oranı tarımda % 4,2, madencilikte % 12,9, enerjide % 13, ulaşımda % 10,5, sanayide % 12,4 olarak öngörülmüştü. 1968-1972 yıllarını içine alan II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da ülke için % 7,3. Planda (1973-1977) % 7,9, 4. Planda (1979-1983) ise ülke ekonomisi kalkınma hızı % 8,2, tarım % 5,3, sanayi % 9,9, hizmetlerde ise % 8,5 olarak tespit edilmiştir. 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)'nda da sektörler arasında, yukarıda da belirttiğim gibi, sanayiye öncelik verilmesine rağmen tarım sektöründe büyüme ve değişme meydana gelmiştir. Tarım sektöründe mekansal değişim bir takım sorunlar yaratarak oluşmaktadır. Tarım alanlarının, çoğu kez de en verimli olanlarının başka kullanışlara alınarak azalması sürerken, öte yandan, çoğu kez daha az verimli ve sorunlu toprakların tarım alanı haline dönüştürülmesi bunların başında gelmektedir. Örneğin, Bursa, Bolu, Düzce, Adana gibi en verimli ovalarda şehirselleşen alanlar tarımsal alanları ortadan kaldırmaktadır. Öte yandan, genellikle ince bir toprak tabakasının yer aldığı fazla eğimli alanlarda şiddetli kurak iklim koşullarının hüküm sürdüğü çoğu mera olarak kullanılan, zayıf da olsa bitki örtüsünün mevcut olduğu alanlar tarıma açılmaktadır. Böylece istatistik açısından genelde ülke tarım

alanlarının azalmamış, hatta yıldan yıla artmış olduğu görülmekteyse de, yukarıda da belirttiğim gibi, aslında tarıma yararlı topraklar başka kullanışlara sahne olmakta, tarım ise daha az uygun topraklara yönelmektedir. Kuşkusuz olayın bir de meraların ortadan kaldırılmasıyla hayvancılığın olumsuz etkileme yönü de söz konusudur ki, tarım alanlarındaki bu sorunlar yeni değildir. Yıllarca önce de bunlara dikkat çekilmişti¹.

Tarım Topraklarının Özellikleri :

Türkiye'de fizik coğrafya şartlarının, özellikle iklim ve yüzey şekillerinin, tarımı belirli sınırlar içinde tuttuğu, etkilediği öteden beri coğrafi çalışmalarda sık sık belirtilmiştir². Genelde tarım alanlarının fizik coğrafya şartları açısından sınırdadır, hatta sınırı da geçmiş olduğu ortaya konmuştur. Örneğin, Oakes 1958 yılında yayımlanan fakat daha önceki yıllara dayanan araştırmasında, tarıma alınan arazinin büyük bir kısmının kültür bitkileri yetiştirmeye elverişli olmadığını belirterek toprakların çok meyilli, çok sathi veya kayalık oluşu, fena drene edilmesi, tuzlu bulunmasının buna sebep olduğunu açıkladıktan sonra, tarıma elverişli oldukları halde üzerinde tarım yapılmayan alanlar tarıma alınıp, buna karşılık tarıma uygun olmadıkları halde bugün tarım yapılmakta olan alanlar çıkarılırsa ülkede bağ, bahçe ve tarla arazisi olarak 16 milyon hektardan biraz fazla kalacağına dikkat çekmişti. Oakes'in raporunu hazırladığı tarihte (1952) Türkiye'de ekili ve dikili alan 19 milyon hektar olduğuna göre tarım alanları yukarıdaki hesaba göre 3 milyon hektar azalmış olacaktır (rapor s. 186-187)³.

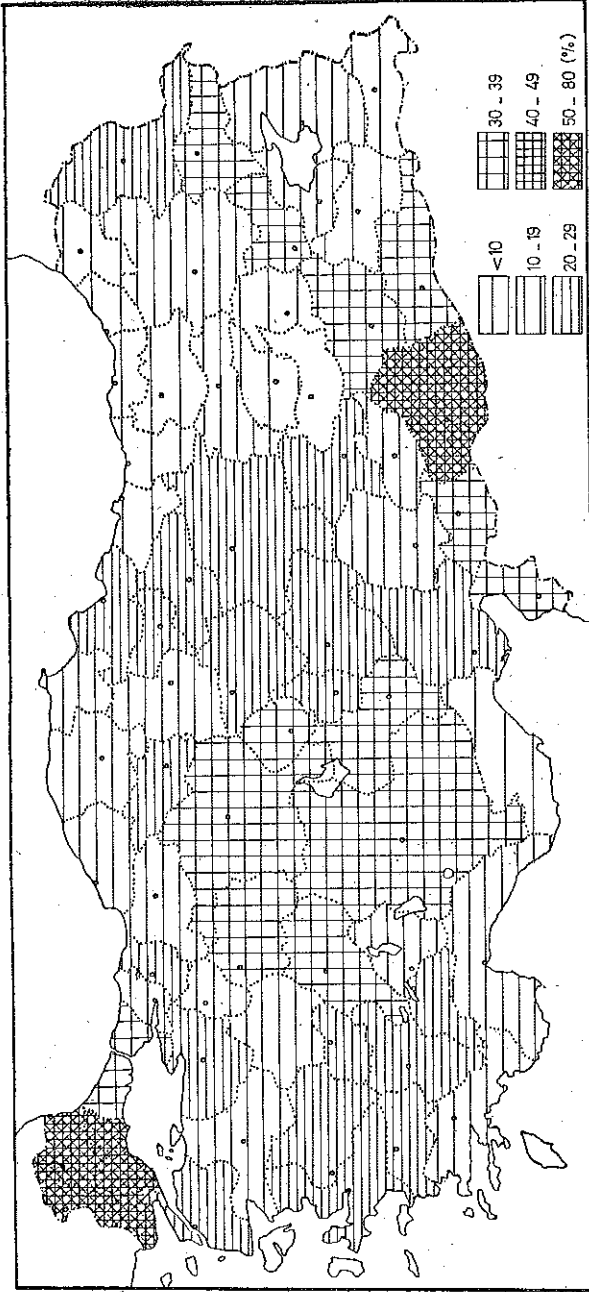
Yakın yıllarda Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Toprakları Genel Müdürlüğünce yaptırılan bir etüdde⁴ Türkiye'de işletmeye elverişli arazi miktarının 19.345.569 hektar olduğu tespit edilmiştir. Kısıtlı olarak işletmeye elverişli arazi tutarı ise 7.201.016 hektardır.

1 E. Tümertekin : «Türkiye Ziraatinin Bünyesi» İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Derg. sayı 10, 1959.

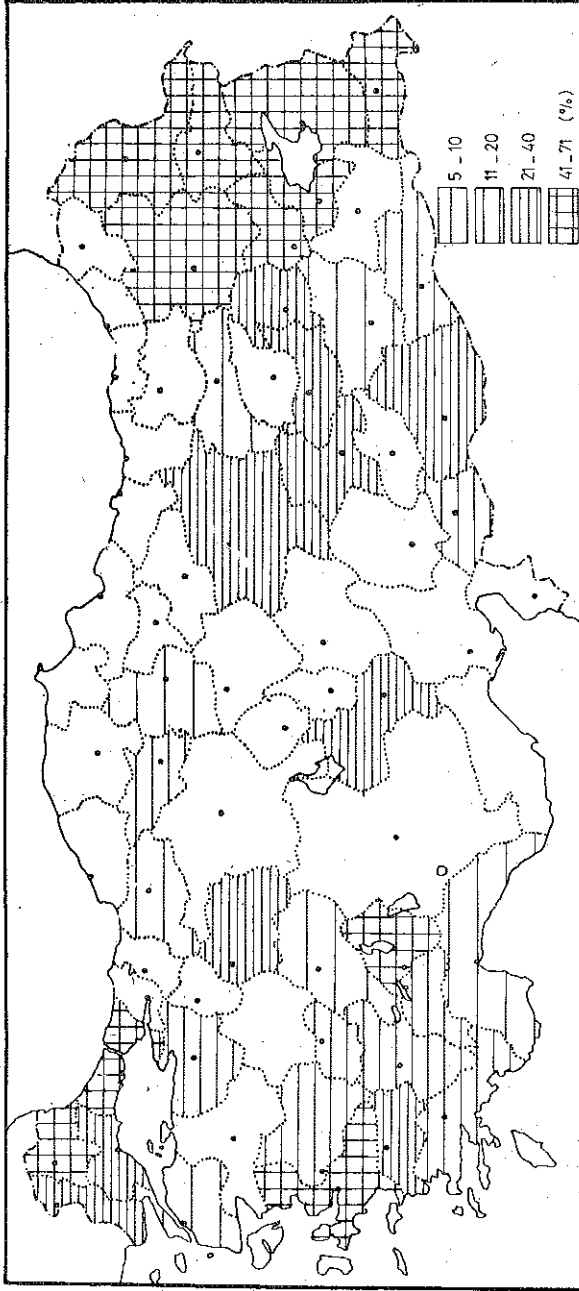
2 E. Tümertekin : *Kurak Bölgelerde Ziraat*, İ.Ü. Yay. No : 713, İktisat Fak. No : 96, İstanbul 1957.

3 H. Oakes : *Türkiye Toprakları*, Ankara, 1958.

4 *Türkiye Arazi Varlığı* Ankara, 1978.

Şekil 1 — İİ yüzölçümüne göre işlenebilir tarım alanlarının (potansiyel alan) yüzdesi, 1982.

Şekil 2 — İkili alanın potansiyel alandan az olduğu illerin dağılışı, 1982.

İşletmeye elverişsiz olan arazi 5.148.146 hektar olarak geniş bir alan kaplamaktadır. Bunların dışında 1.102.396 hektarlık sınıflar dışı arazi mevcuttur. Bu sınıflandırma toprak sınıflarına göre yapılmıştır. I., II. ve III. sınıf topraklar devamlı olarak işletmeye ve başka kullanışlara uygundur. Bu tür topraklar ki, bunlara tarıma en uygun topraklar adını verebiliriz, Türkiye'de 19.345.569 hektar kadardır; başka deyişle, Türkiye yüzölçümünün % 24,8'i kadardır. IV. sınıf topraklar işlemeli tarım açısından pek çok bitki için son sınırdır. Bunlar da Türkiye yüzölçümünün yaklaşık olarak % 9,3'ünü (720.106 hektarlık arazi) teşkil eder. V., VI., VII. ve VIII. sınıf topraklar işlemeli tarıma uygun olmayan genellikle devamlı bitki örtüsü altında tutulması gereken topraklardır. Türkiye yüzölçümünün % 64,5'i yani 5.148.106'lık miktarı bu sınıfta toplanmıştır.

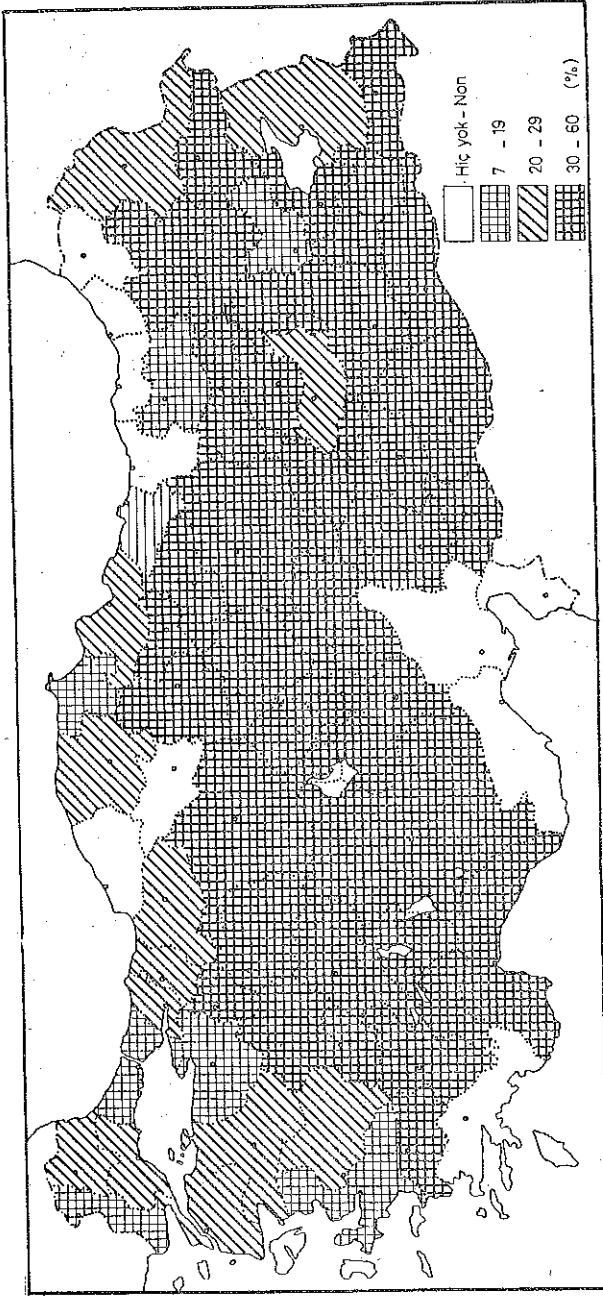
Kullanılabilir arazinin illerdeki dağılımı bazı ilginç hususları ortaya koymaktadır. İlk olarak şu husus açık bir şekilde görülmektedir. Türkiye'de işlemeli tarıma uygun olan arazinin il yüzölçümündeki en yüksek payları Trakya'da üç ilde Tekirdağ (% 80), Kırklareli (% 63) ve Edirne (% 76) dedir. Urfa'da da % 50'nin üstündedir. Potansiyel durumu gösteren harita ile il yüzölçümlerinde ekili alanların yüzdesini gösteren haritaların karşılaştırılması ilginç gözlemlere imkan vermektedir (A) Türkiye'de 30 ilde tarım için kullanılabilir arazinin ancak bir kısmında tarım yapılmaktadır; bu illeri batıda ve doğuda olanlar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Böyle bir ayırım sadece bölgesel değil, aynı zamanda kullanılan tarım alanlarının potansiyelin altında oluşunun sebepleri bakımından da geçerli olmaktadır: *Batıda* tarımda kullanılabilir alanların bir kısmı tarım dışı kullanışlara tahsis edilmiştir. Ege bölgesinde genellikle akarsu boyları ve ovalarda yer alan, dolayısıyla da sınırlı olan tarımsal arazinin durumu haritada yansımaktadır. Doğuda ve güneydoğuda ise yer yer yine şehirsiz kullanışlara da sahne olmuşsa da, tarımda kullanılabilir alanların çoğu beşeri nedenlerle (mülkiyet, parçalı oluş, nüfus azlığı...) tarıma alınmamıştır. Doğu Anadolu'da bazı illerde tarıma uygun toprakların oranı oldukça yüksek, hiç değilse Türkiye ortalaması dolayındadır: Muş, Kars, Erzurum bunlar arasındadır. Ancak, bu kesimde de düşük sıcaklıklar ve kısa yetiştirme devresi mevcut topraklardan düzenli yararlanmayı kısıtlamaktadır. Karadeniz kıyılarında özellikle Çarşamba Ovası dolayısıyla, tarıma elverişli alan

oranı yüksek olan Samsun dışında, bütün illerde tarıma uygun alanlar, Türkiye ortalamasının çok çok altındadır. Bu kesimdeki illerde kısıtlı olarak işletmeye uygun arazi dahi çok azdır. Halbuki genellikle tarıma uygun arazinin az olduğu bazı doğu illerinde kısıtlı olarak işletmeye uygun arazi oranı fazladır.

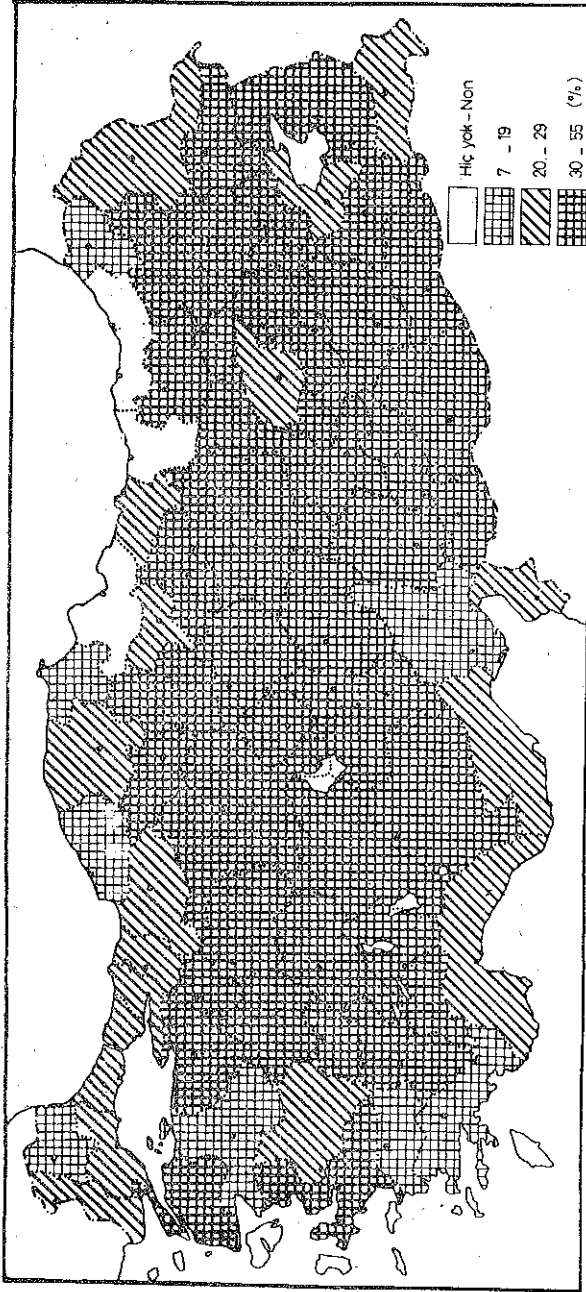
Türkiye'de tarım arazilerinin tarım dışında başlıca kullanma şekilleri şunlardır: *Yerleşme alanları, sanayi tesisleri, maden işletmeleri, arkeolojik kazılarla tarım dışına çıkarılan araziler, turizm tesisleri kurmak için kullanılan araziler, hava alanı inşaatları, karayolları, kum ocağı işletmek için bozulan arazi, toprak kullanan sanayinin tarım alanlarını ortadan kaldırması.* Bunlar arasında kuşkusuz *yerleşme yerlerinin* özellikle şehirlerin alansal büyümesinin en önemlisi olduğu bilinmektedir. Ancak, diğerleri de yer yer tarım arazişi üzerinde büyük boyutlarda olumsuz etkiler yapmaktadır. Tuğla ve kiremit fabrikaları bunlar arasındadır. Yeni bir etüd⁵ Gediz Ovası'nda bu tür sanayi tesislerinin tarım topraklarını büyük çapta tahrip etmiş olduğunu ortaya koymuştur.

Fiziki şartların öteden beri araştırmacılarca belirtilen özellikleri Türkiye'de tarım sektörünün gelişmesinde beşeri şartlara ağırlık verilmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Dolayısıyla yeni tarım alanları açmak yerine, önce mevcutları korumak, sonra da nadas alanlarını azaltmak, türlü yöntemlerle entansif tarıma yönelmek gerekmektedir. Mevcut tarım alanlarını korumak olayının en az iki yönü olduğu kanısındayım; *birincisi* alandaki fonksiyonu korumak, başka kelimelerle tarım alanlarının başta şehirselleşmek üzere başka kullanışlara açmamaktır. Sanayileşmenin ve ona yakından bağlı olarak şehirselleşmenin plansız (gerek ülke gerek şehir ölçeğinde) gelişmekte olması bu konuda başlıca olumsuz nedendir. *İkincisi* ise, tarım yapılan alanlardaki toprakların başta erozyon olmak üzere türlü nedenlerle verimliliklerini, hatta mevcudiyetlerini kaybetmekte olmalarıdır. Bu alanların çoğunun tarıma daha az uygun olan eğimli, taşlı ve de ince toprak tabakalı ve de kurak iklim şartlarının buldukları yerlerde olması durumu daha da ciddileştirmektedir. Böylece tarım faaliyetlerinde alan olarak *iyiden kötüye* bir gidiş vardır; ovalarda ta-

⁵ Sami Güraltun : *Gediz Ovasında Tarım Dışı Amaçlı Arazi Kullanımı*, Ankara, 1984, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Topraksu Genel Müdürlüğü Yay. No : 757.

Şekil 3 — Nadasa bırakılan alanların dağılımı, 1954.

Şekil 4 — Nadasa bırakılan alanların dağılımı, 1970.

rima uygun alanlar sanayi, konut ya da başka şehirsal faaliyetlere sahne olurken, tarıma uygun olmayan, çoğu zayıf meralar halindeki topraklar tarıma açılmaktadır.

Nadas alanlarını azaltmak konusunda yıllarca önce belirttiğim fikirler hâlâ önemini korumaktadır⁶; kurak iklim şartlarında yapılan nadasların azaltılması ancak *sulama* ile mümkündür. Nemli iklim şartlarındaki nadasın azaltılması daha kolaydır. Bu tür yerlerde coğrafi şartlara uygun evsaf ve miktarda suni gübrenin uygulanması her yıl tarım yapılabilmesini sağlayacaktır.

Tarım alanlarında gelişmenin yatırımlarla ilişkili olduğu açıktır. Ancak, bu sektörde verimliliği kısıtlayan bir önemli etken de kuşkusuz tarım topraklarının mülkiyet ve parçalı olma durumudur. Toprak mülkiyetinde düzeltme yapmak amacı ile 1945'de yürürlüğe giren 4738 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nda kamu, mülkiyetinde olup da kullanılmayan, köylerin ortak kullanımında bulunan, gereğinden fazla olan, sahibi bilinmeyen topraklarla, özel mülkiyette olup da kamulaştırılacak olan toprakların, topraksız ve az topraklı köylüye dağıtılması öngörülmüştü. Kamulaştırılacak olan arazi sulak yerlerde 200 ve kurak yerlerde de 500 dekardan fazla olan özel mülkiyetlerdi. Ancak, bu kanunun uygulanması daha çok kamu mülkiyetindeki toprakların dağıtımını biçiminde oldu. Ayrıca kanun 1950 yılı başlarında yapılan değişikliklerle özel mülkiyete bırakılan toprak oranını da genişletmişti. Bu kanunla başta o tarihlerde Bulgaristan'dan gelen göçmenler olmak üzere toplam 350.000 dolayında aileye 18 milyon dönüm toprak verildi. Kanunun kooperatifleşme, topraksız ve az topraklı köylünün arazisini arttırma ve benzeri hükümleri büyük ölçüde gerçekleşmedi. 1973'de çıkarılan Toprak Reformu ise 3.2 milyon hektarlık araziye, istimlaklere de baş vurarak, az topraklı ya da topraksız 540.000 çiftçi ailesine dağıtmayı amaçlamaktaydı. Bu alanın 830.000 hektarı istimlaklerle geri kalanı devlete ait arazi ile köylerin orta malı topraklarından ihtiyaç fazlası olanlardan sağlanacaktı. Ancak, kanun 1976 yılında Anayasa Mahkemesince iptal edilmiştir. Kanunun üç yıl süren uygulanmasında sadece Urfa'da 230.000 dönüm alan 1218 topraksız ve az topraklı köylü ailesine dağıtılabilmıştır.

6 E. Tümertekin : «Türkiye Ziraatinin Bünyesi» I.Ü. Coğrafya Enstitüsü Derg. sayı 10, 1959.

Tarım alanlarında mülkiyet durumuna ilişkin bilgiler azdır. Bununla birlikte ülke genelinde durumu gösterenler de vardır; bunlara göre ülkede topraksız aile sayısı giderek artmakta, çiftçi ailelerin giderek büyüyen bir bölümü küçük ve orta boy işletmelerde üretim yapmaktadır. 1963'de 1-20 dekar toprağa sahip olanların oranının % 40,7, tüm tarım topraklarına göre sahiplik oranının % 11,3 olmasına karşılık, 1973'de 1-20 dekar toprağa sahip olanların oranı % 44,6'ya çıkarken, sahip oldukları toprak oranı % 8,4'e düşmüştür. Öte yandan, 100 ve daha az dekar toprağa sahip işletmelerin oranı 1963'e göre % 3'lük bir artış gösterirken, sahip oldukları toprak oranı yaklaşık % 2,3'lük bir azalmayla % 48,9'a düşmüştür. Buna karşılık 500 dekardan büyük toprağa sahip olanların oranı, 1963'e göre % 0,3 artarak % 0,8'e yükselirken bu gurubun sahip olduğu toprak oranı % 4,7 artarak % 15,4'e çıkmıştır.

Kırsal kesimdeki hızlı nüfus artışı, tarım kesiminde topraksız aile sayısını da önemli ölçüde yükseltmiştir. Nitekim 1963 Tarım Sayımı sonuçlarına göre % 9,1 olan topraksız aile oranı 1968'de 17,5'e, 1973'de de % 21,9'a çıkmıştır.

Tarım Topraklarının Büyüklüğü :

Tarım sayımlarında aynı kriterlerin kullanılmaması bu konuda tam bir karşılaştırma yapılmasına olanak vermiyorsa da, yapılan karşılaştırmalar değişime ilişkin bazı ip uçları verebilmektedir. Bu konuda ilk sağlıklı bilgiler 1950 Tarım Sayımı'nda verilmektedir. Bu sayıma göre 1-20 dönüm büyüklükteki toprakları işleyen aile sayısı 772.800, bunların ülkedeki toplam çiftçi ailelerindeki payı da % 30,5 idi (1950'de tarımla uğraşan aile sayısı 2.527.800 idi). Bu büyüklükteki toprakların Türkiye tarım alanları içindeki oranı % 4,30 idi. 1963'de ise 1-20 dönümlük dilimde çiftçilerin % 40,7'si çalışıyordu. Görülüyorki iki sayım arasındaki 13 yıllık sürede küçük arazilerde çalışanlar çoğalmıştır. Durumu 1970 ve 1980 sayımlarında arazi büyüklük dilimlerinin sınırları değiştiği için aynı biçimde izlemek mümkün değildir. Ancak, bu iki sayım sonuçlarını birbirleriyle karşılaştırmak da yararlı bilgi vermektedir. Örneğin, 1950 ve 1963'de kullanılan büyüklük dilimine en yakın olan 0-19 dekarlık dilimdeki değişim şu şekilde olmuştur. 1970'de 0-19 büyüklükteki

dilim Türkiye'deki tarım işletmelerinin % 44,2'sini oluştururken, 1980'de 30,2 olmuştur.

Türkiye'de tarımsal işletmelerin sayısının çoğalması yanında, toprak büyüklüklerinde de değişimler meydana gelmektedir. Nitekim, 1970'de 3.058.905 olan tarımsal işletme sayısı 1980'de 3.580.815'e çıkmıştır. Tarımsal alan da 1970'de 17.065.000 hektardan 1980'de 22.764.029 hektara yükselmiştir. 1970-1980 arasındaki 10 yıl içinde Türkiye tarımında daha büyük toprakları işleme eğilimi, az da olsa, görülmüştür. (Tablo 4) Nitekim, % 81'i 5-9,9 dekar büyüklükte olan topraklardaki işletmelerin oranı % 88,4'den % 81'e, bunların tüm tarım alanlarındaki oranı da % 47,4'den % 41'e düşmüştür. Bu durum orta büyüklükte topraklar diyebileceğimiz 10-49,9 dekar arasındaki

Sulanan Alanlar (bin hektar olarak)

1962	1967	1972	1977
1 300	1 540	2 041	2 587

Tablo — 4

Tarımdaki Mülk Topraklarının Dağılımı

Toprak dilimi (dekar)	1963		1973	
	Hane % si	Toprak % si	Hane % si	Toprak % si
1 — 20	40.7	11.3	44.6	8.4
21 — 50	28.1	17.7	28.3	17.9
51 — 100	18.1	22.2	16.7	22.6
101 — 200	9.4	22.2	7.0	19.5
201 — 500	3.2	15.9	2.6	16.5
501 +	0.5	10.7	0.8	15.4

işletmelerde daha belirgin bir şekilde değişmiştir. 1970'de 10-49,9 dekar araziye sahip olan işletmelerin oranı % 11,3 iken 1980'de 17,8 olmuş, bu büyüklükteki toprakların miktarı da 1970'de % 40,5 iken, 1980'de % 46,4 olmuştur.

Tarım Topraklarının Parçalı Olma Durumu :

Türkiye'de tarım topraklarının parçalı oluşu tarımda olumsuz etki yapan önemli bir hususdur. Bu konuda yapılan araştırmalarda Türkiye'de tek bir arazi parçasını işleyen çiftçilerin toplamın ancak % 5'ini oluşturduğunu, çiftçilerin % 11,3'ünün ise 13 ve daha fazla adet tarlayı işlemekte olduğunu göstermiştir. Öte yandan bu oranların ülke içinde yer yer çok değiştiği de gözlenmiştir⁷. Bu konu bir süreden beri Devlet tarafından ele alınarak çalışmalar yapılmaktadır.

Topraksu Genel Müdürlüğünün kuruluş kanunu olan 7457 sayılı kanunun 2. maddesinde dayanan ve 1966 yılından beri yürürlükte olan «Arazi Tevhidi Tüzüğü»ne göre arazi toplulaştırılması yapılmaktadır.

Başlıca amaçlar şöyle özetlenebilir :

1. Her çiftçiye ait olan toprak parçalarını en aşağı onda bir azaltmak,
2. Özellikle küçük mülkiyetlerin yerleşme yerlerine yakın olmasını temin ederek ulaşımdan yararlanmak,
3. İktisaden verimli olmayan tarlaları verimli kılacak büyüklüğe erdirtmek,

Bu hususda devlete ait arazi de dağıtılarak kolaylık sağlanmaktadır.

4. Su ve toprak korunmasında yeni yöntemlerin uygulanmasını temin edebilecek *büyükliklere erişme*'dir.

7. E. Tümerneğin «Türkiye'de Toprak Reformu Hakkında Düşünceler : Ziraat Sahalarının Birleştirilmesi», *I.Ü. Coğrafya Enstitüsü Derg.* Cilt 7 Sayı 13, s. 64-82, 1963.

Ancak, çalışmalar henüz yeterli değildir. Nitekim, bu konuda yapılan yeni araştırmalar ve istatistikler durumun pek az değişikliğe uğradığını gösteriyor. 1975 yılına ait bir çalışma ülkemizde 6'dan fazla parçalı işletmelerin mevcut işletme sayısının % 49,7'sini teşkil ettiğini göstermektedir⁸. Bir başka istatistiğe göre, arazisi köy sınırları içinde ve dışında olan 315.183 adet tarımsal işletme 3.110.876 parçadan oluşmuştur; 46.744 işletme 2-3 parça, 71.821 işletme 4-5 parça, 92.586 işletme 6-9, 104.032 işletme ise 10 ve daha fazla parçadan ibarettir. Genel olarak tarım işletmelerinin sayısı arttıkça parçalanma da artmaktadır. Nitekim, 1952 yılında ülkede 2,5 milyon tarım işletmesi varken 1975'de 3,5 milyonu aşmıştır. Yukarıda da değindiğim gibi bu konuda son 20 yıl içinde pek olumlu hareketler olmamıştır.

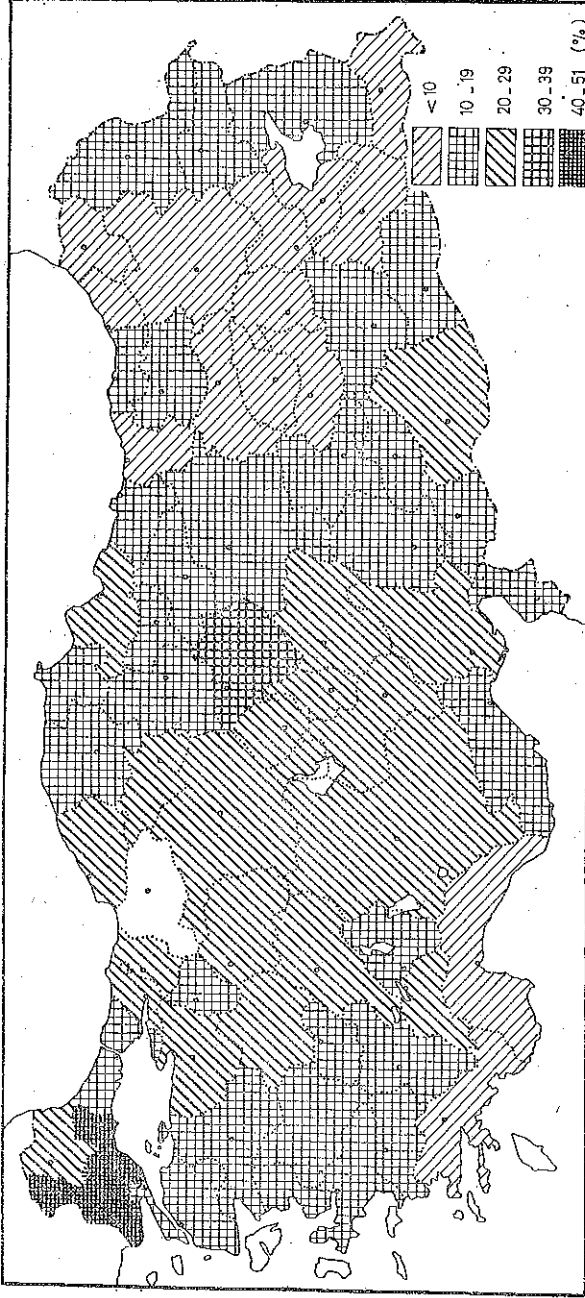
Türkiye tarımında ülke ölçeğindeki değişimleri ana çizgileriyle gördükten sonra bazı hususların il düzeyindeki durumunu 1954 ve 1982 yıllarına ait haritalarla (nadas için 1970) 32 yıllık devrede inceleyelim.

Ekili - Dikili Alanlar :

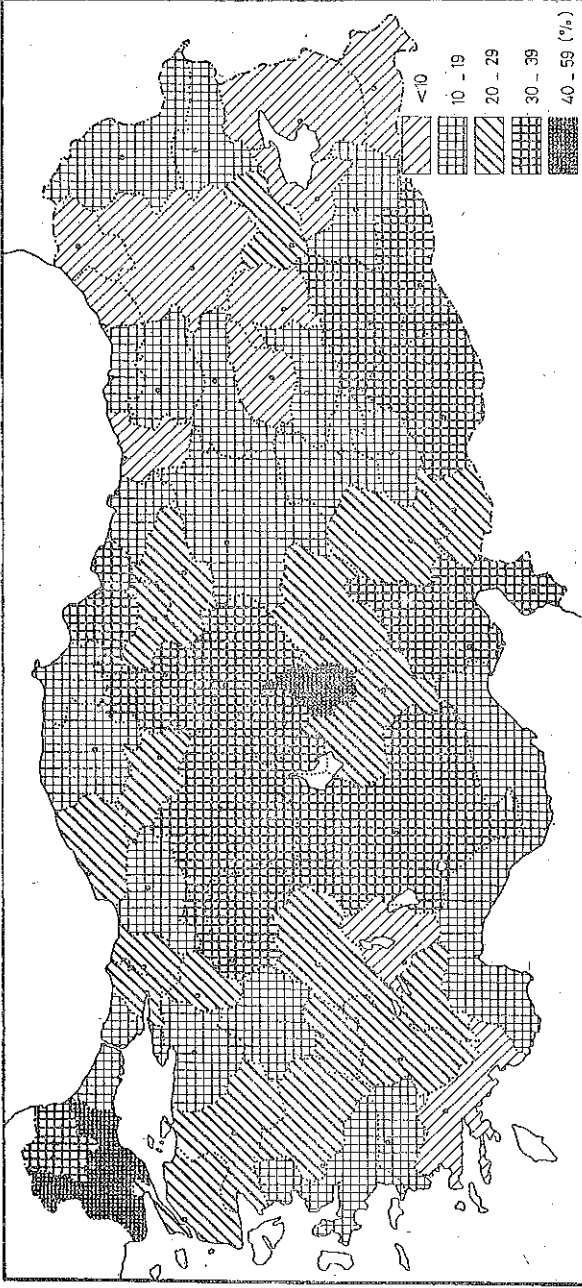
Son istatistiklere göre (1982) Türkiye'de ekili-dikili alanlar ülke yüzölçümünün % 33,1'ini oluşturmaktadırlar. Ancak bu miktarın önemli bir kısmı nadasa bırakılmaktadır. Nadasa bırakılan alanlar tamamen ekili alanlardan olduğu için, ekili alan miktarı gerçekte daha azdır. Gerçekten, 1982'de 27.091.000 hektar olan ekili-dikili alanın 23.581.000 hektarı tarla alanı -ekili alan- (% 87), bunun da 8.614.000 hektarı nadas alanı idi (ekili alanın % 36,5'i).

Ekili alanlar il ölçeğinde ele alındığı takdirde ülke ortalamasından çok değişik oranlar görülmektedir: Haritada bu husus açık olarak gözlenmektedir. Türkiye yüzölçümünün % 27'sini oluşturan ekili alanlar il yüzölçümlerinde değişik paylara sahiptirler. 10 ilde ekili alanlar il yüzölçümünün % 10'unun altındadır. 21 ilde ise 10-19 arasında; 18 ilde de % 20-29 arasındadır; başka bir ifade ile 49 ilde ekili alanlar Türkiye ortalamasının altında bir paya sahiptirler.

8 Lütü Kutlu : *Arazi Topulaştırılmasında Yol ve Parsel Planlaması*. T.C. Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlığı, Topraksu Genel Müdürlüğü Yay. No : 755, Ankara, 1984, s. 8.

Şekil 5 — Etkili alanların il yüzölçümündeki payı, 1954.

Şekil 6 — Eikli alanların il yüzölçümündeki payı, 1982.

Türkiye tarımının ülke içinde belirli alanlarda yoğunlaşmış olması özelliği ana çizgileriyle korunmaktadır. Tarım faaliyetlerinin yoğun olduğu bu yerler öncelikle topografya açısından Trakya gibi düz olan alanlara, belirli ovalara ve iklim bakımından uygun kesimlere tekabül etmektedir. Bu durum istatistiklerin imkan verdiği 1970 nadas oranları ile 1954 nadas oranlarının dağılımlarında da yansımaktadır.

Nadas alanlarının gerek oranlarında gerek dağılımında 1954 ile 1970 arasında hemen hemen hiç değişim yoktur. Türkiye bütününe ait 1982 istatistikleri de nadas - tarım alanı oranlarında 1954'den bu yana önemli bir değişme görülüyor. Kuraklık dolayısıyla «su yetersizliği» nedeniyle ortaya çıkan nadasın ancak sulama ile kaldırılacağı malumdur. Az da olsa sulama uygulamasının daha çok sebze ve sanayi bitkileri alanında olması, iklim koşullarından doğan nadası azaltmamıştır. Bazı illerde gübreleme ile nadas alanlarında az bir azalma varsa da, eskiden nadas uygulanmayan illerden bazılarında (3 ilde) tarımın daha az uygun alanlar kaymış olması, nadas zaruretini doğurmuştur. Örneğin bazı Karadeniz illeri bunlar arasındadır. Güneydeki illerde de durum aynıdır. Yakın yıllarda bunlardan bazılarında arazi islah çalışmaları ile nadaslar ortadan kaldırmıştır. Örneğin, Samsun'da 1970'lerde 51.023 hektarda nadasla tarım yapılırken bu miktar 1983'de yaklaşık 800 hektara inmiştir.

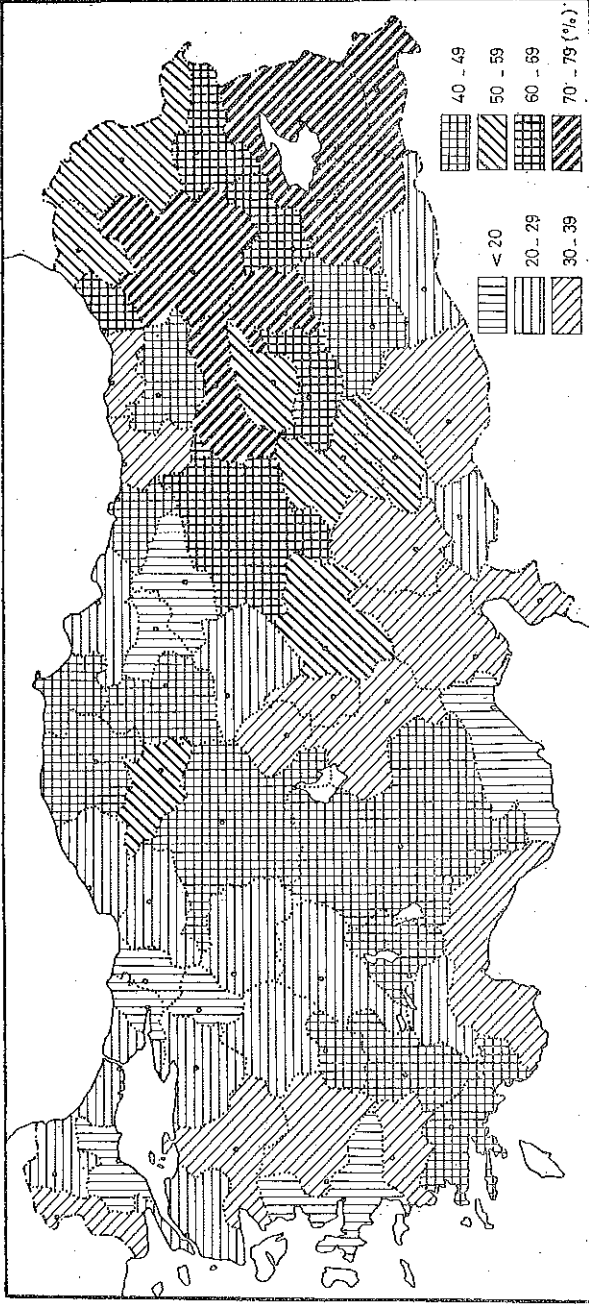
Çayır ve Meralardaki Durum :

Çayır ve meralarda hem Türkiye bütününde hem de illerde büyük azalma meydana gelmiştir. 1954'de Türkiye yüzölçümünün % 38'ini kaplayan bu alanlar 1980'de % 17,7'ye inmiştir.

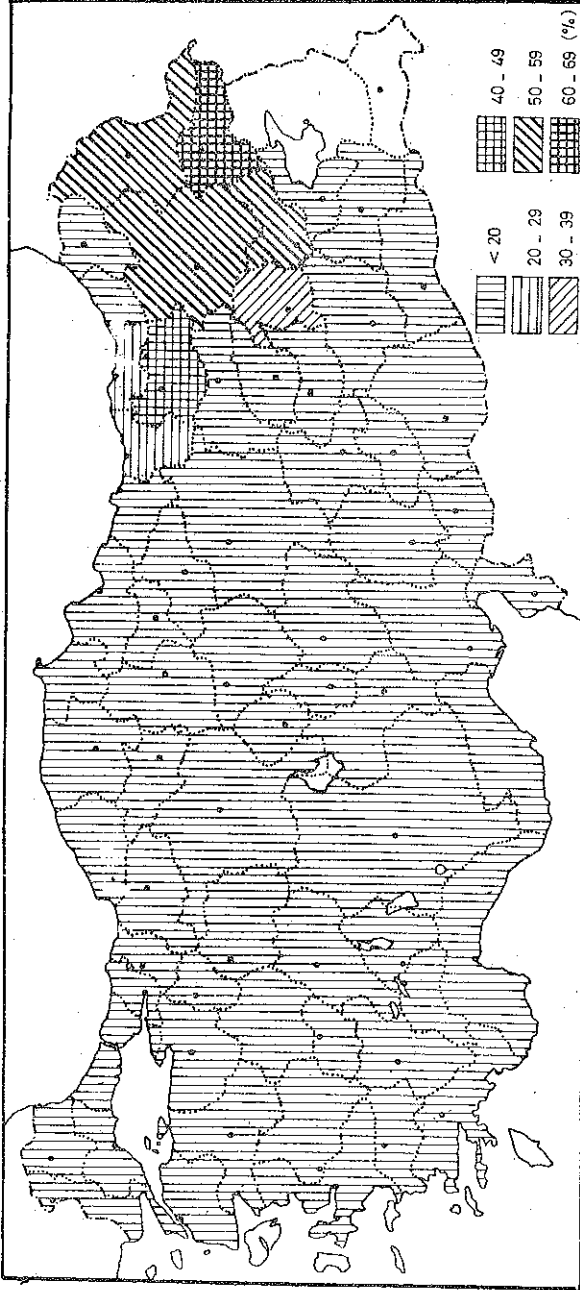
Bir zamanlar «ihtiyat tarım alanları» olarak bakılan⁹ çayır ve meraların hayvancılık üzerindeki olumsuz etkisi dışında, çoğu tarıma uygun olmayan alanlar olduğu için sorunlar da doğmuştur.

1980 Tarım Sayımı'na göre Daimi Çayır ve Otlak % 5,1 (5.000'in altıdır). Tarımsal arazinin % 92,3'ü nüfusu 5.000'den az olan yerlerdedir. Ancak, Genel Tarım Sayımı: Muhtarlık Anketi sonuçları (nüfusu 5.000'den az yerleşim yerleri) 1980 şunları veriyor :

9 1981'den itibaren «Çayır ve meralar» ayrı olarak gösterilmiştir.

Şekil 7 — Çayır ve otlukların paylarının illere göre dağılımı, 1954.

Şekil 8 — Çayır ve meraların paylarının illere göre dağılımı, 1970.

Arazi Kullanışının Nisbi Dağılımı :

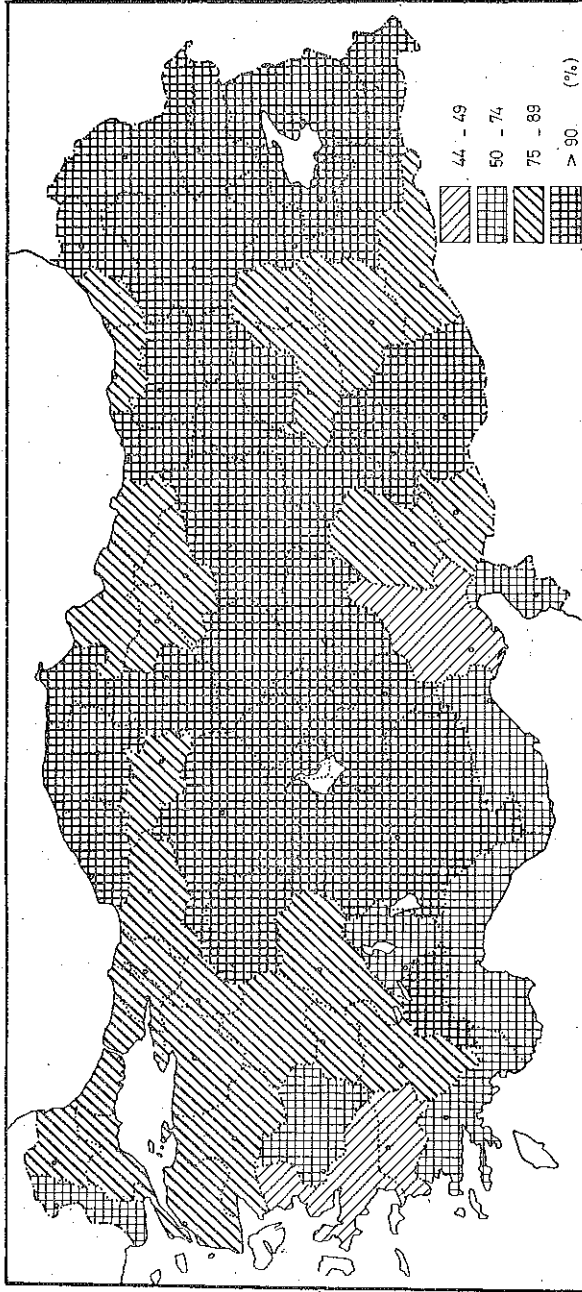
	%
Tarla arazisi	15,6
Nadas	6,2
Uzun ömürlü bitkiler (bağ, meyve, kavaklık v.b.)	2,3
Sebze bahçeleri	0,5
Daimi çayır ve otlak	17,7
Kullanılmayan	6,2
Tarıma elverişsiz arazi	22,2
Koruluk ve orman	29,3

*Genel Tarım Sayımı 1980 Hane Halkı Anketi Sonuçları :**Arazinin Kullanışına Göre Oransal Dağılımı :*

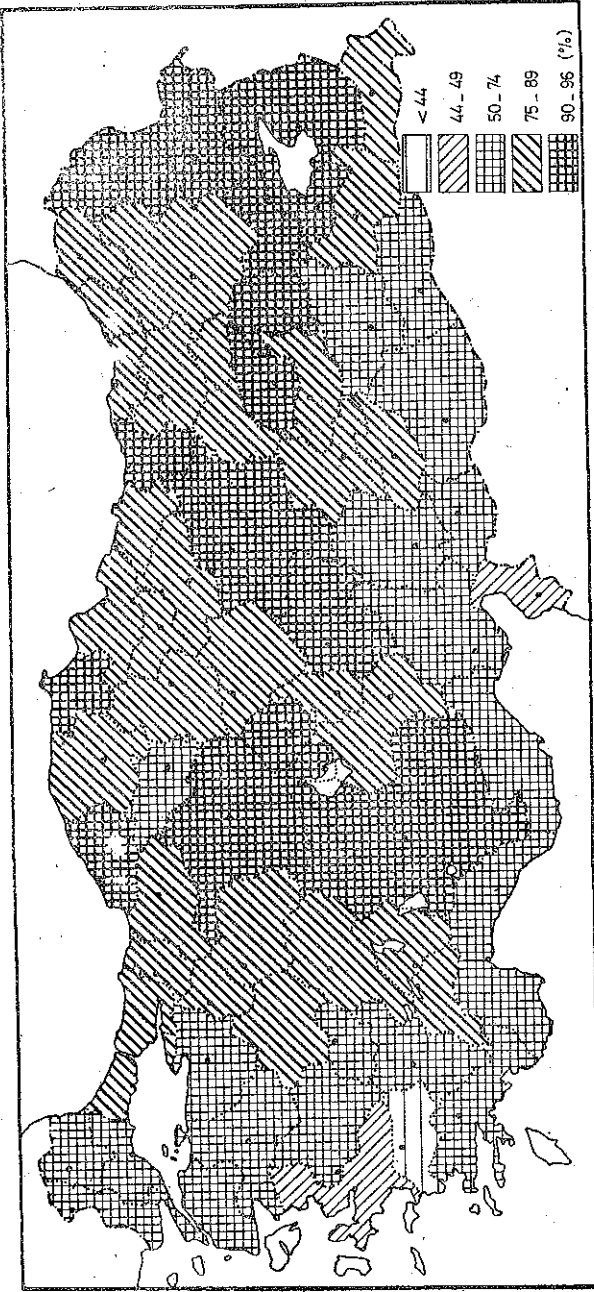
	%
Tarla arazisi	57,5
Nadas	25,1
Uzun ömürlü bitkiler (bağ, meyve, kavaklık v.b.)	6,5
Daimi çayır ve otlak	5,1
Kullanılmayan arazi	2,1
Sebze bahçeleri	1,2
Tarıma elverişsiz arazi	1,2
Koruluk ve orman	1,1

Ekili Alanda Tahıl :

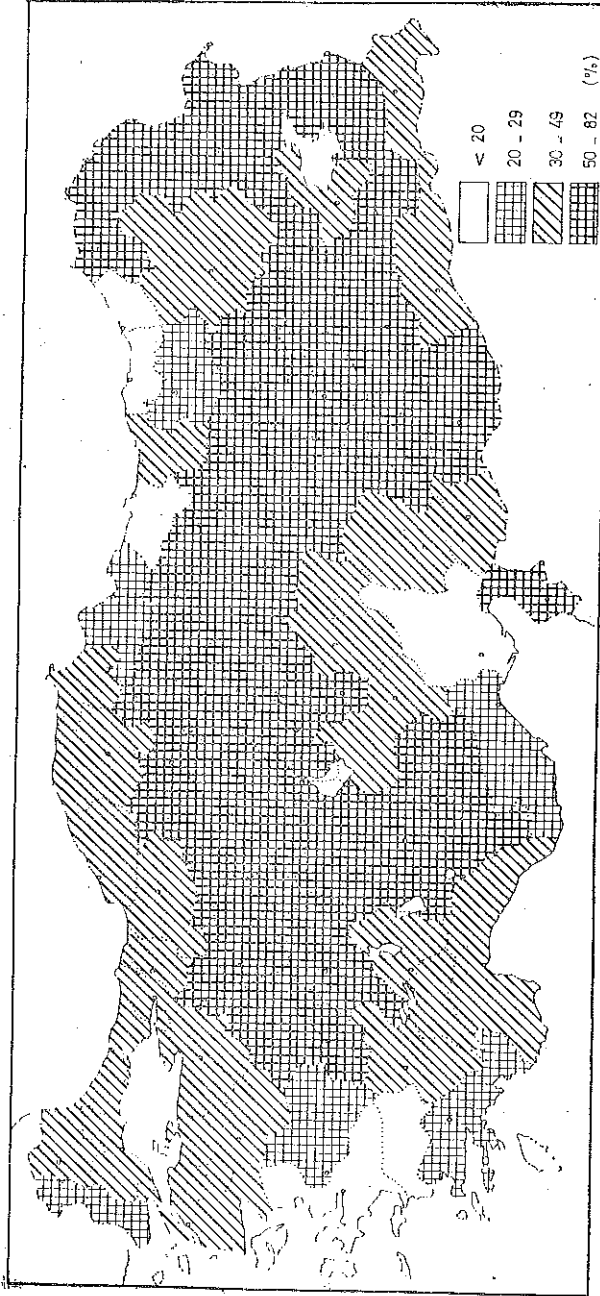
1954'de Türkiye'de ekili alanların % 80'inde tahıl yetiştirilmekteydi. Bugün de bu oran aynı kalmıştır. Bunun yanında, ana karakter aynı olmakla birlikte ülke içinde dağılımda bazı değişimler görülmüyor. Bir kere eskiden olduğu gibi Ege ve Akdeniz kıyılarında üç ilde tahıla tahsis edilen alanların oranı % 50'nin altındadır (1954'de İzmir % 49, Aydın % 45 ve Adana % 44, 1982'de Aydın % 35,5, İzmir % 46,7 ve Hatay % 47,6).

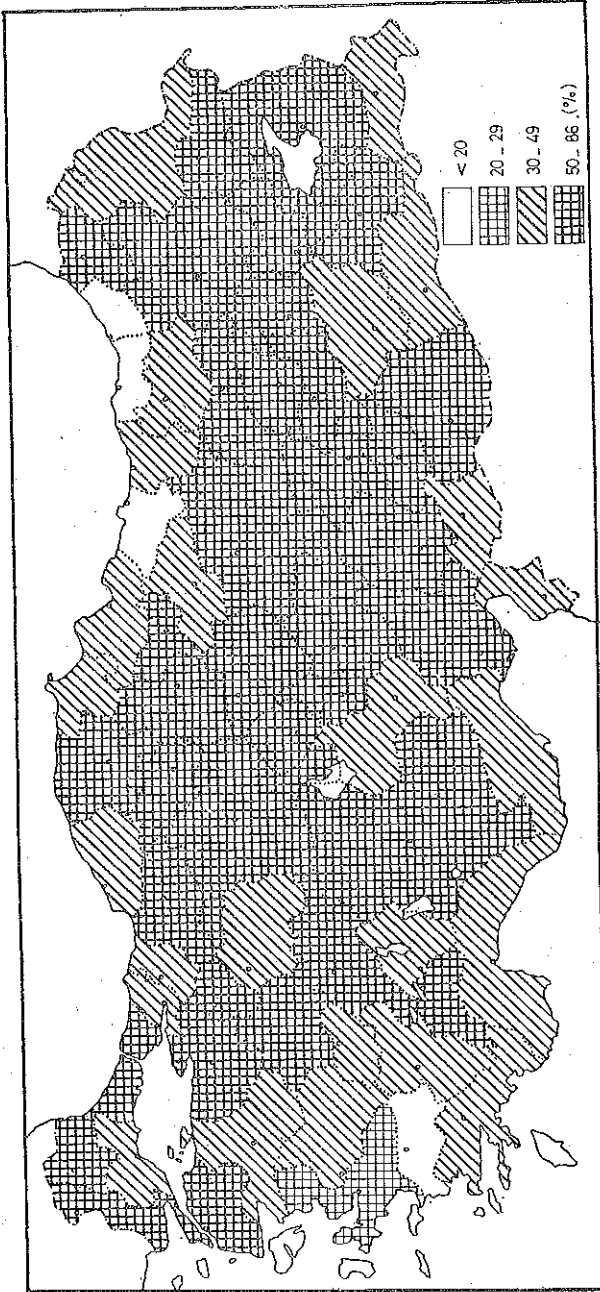
Şekil 9 — Ekili alanda tahmin payı, 1954.

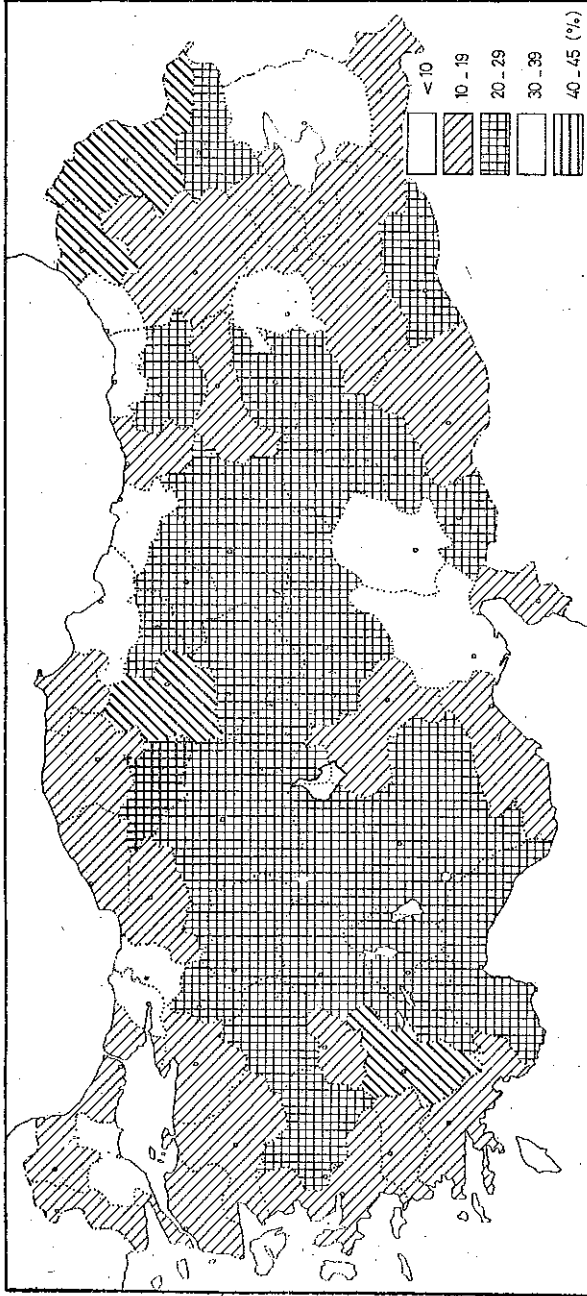
Şekil 10 — Ekilli alanda tahılın payı, 1982.

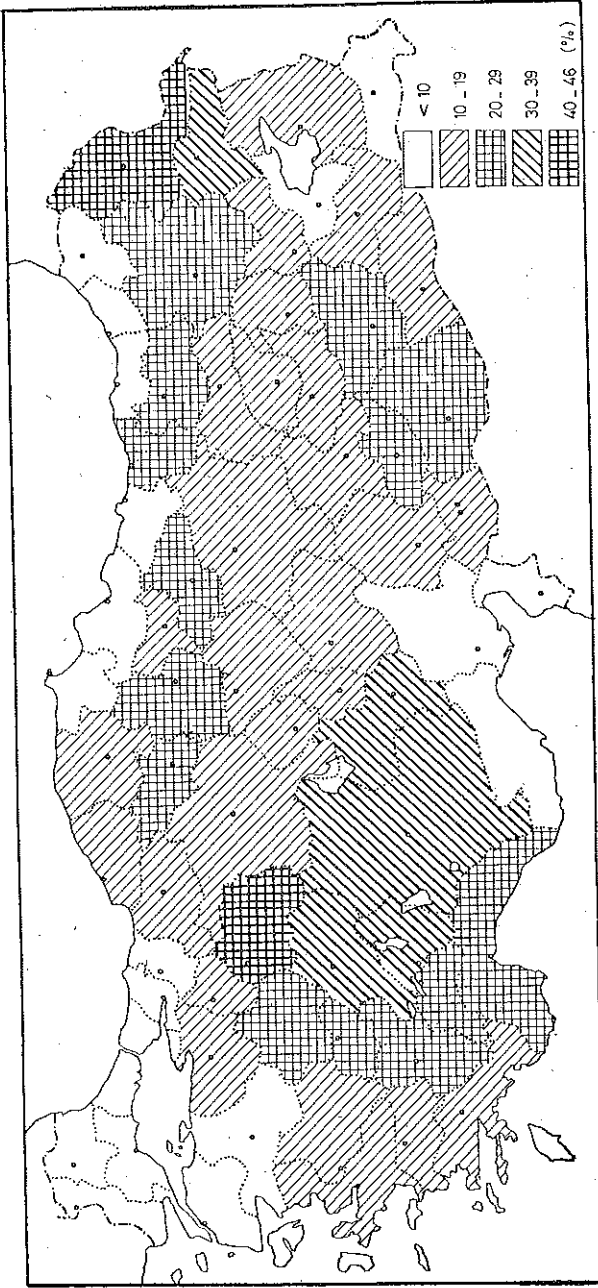
Şekil 11 — Ekili alanda buğdayın payı, 1954.

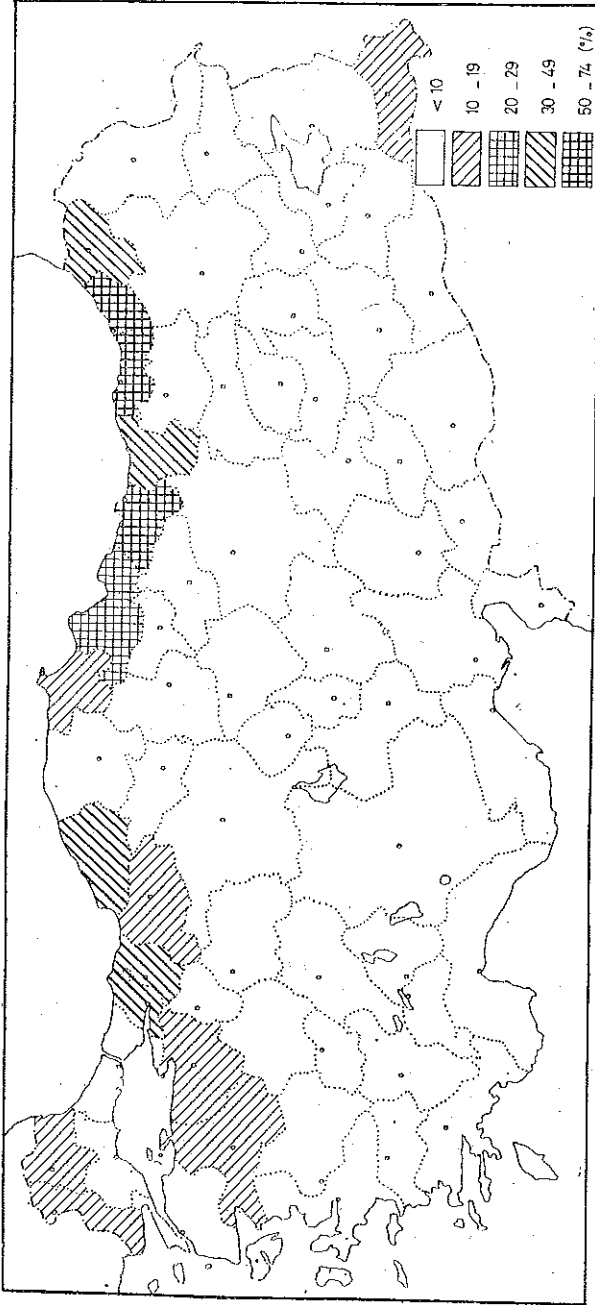
Şekil 12 — Eklili alanda buğdayın payı, 1982.

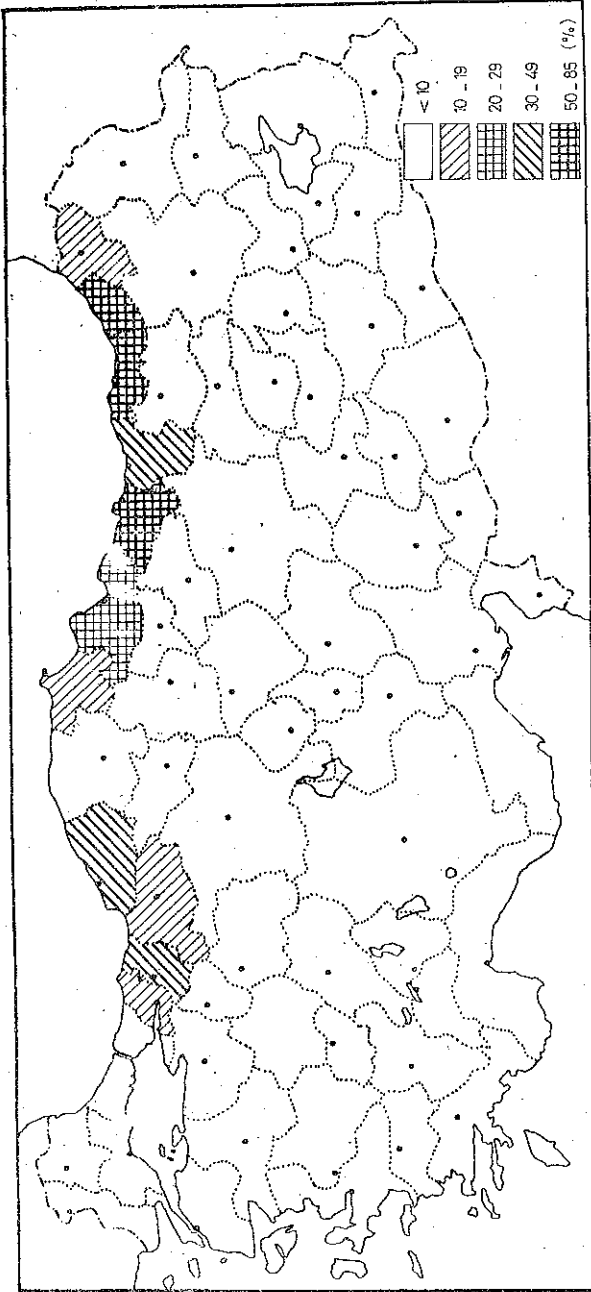
Şekil 13 — Ekili alanda arpanın payı, 1954.

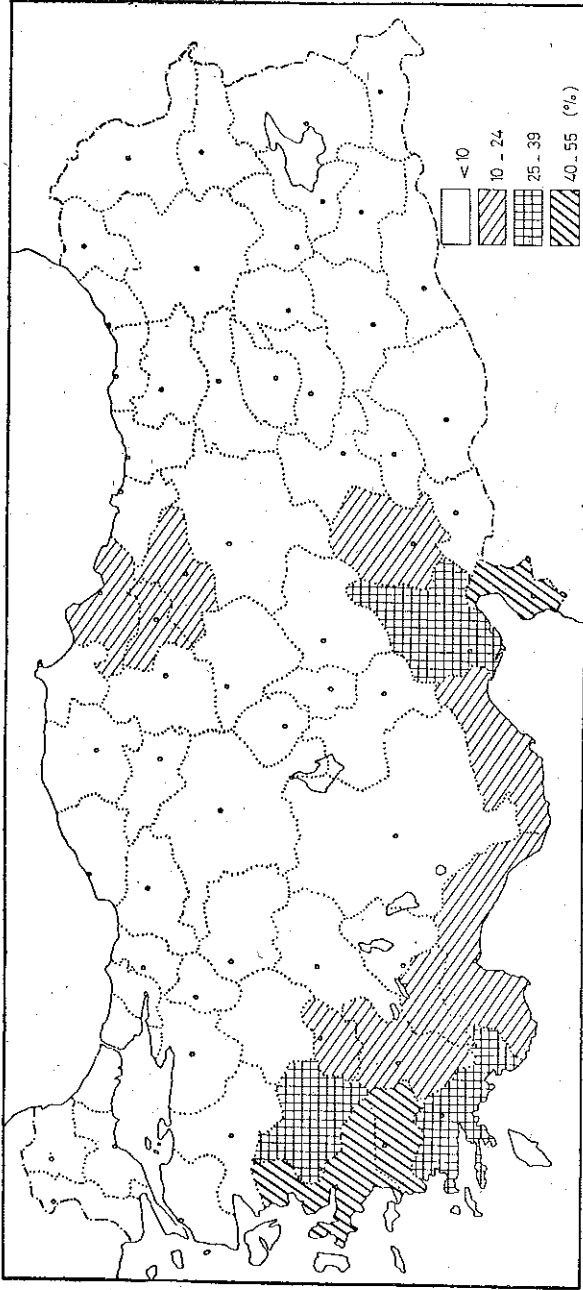
Şekil 14 — Ektili alanda arpanın payı, 1982.

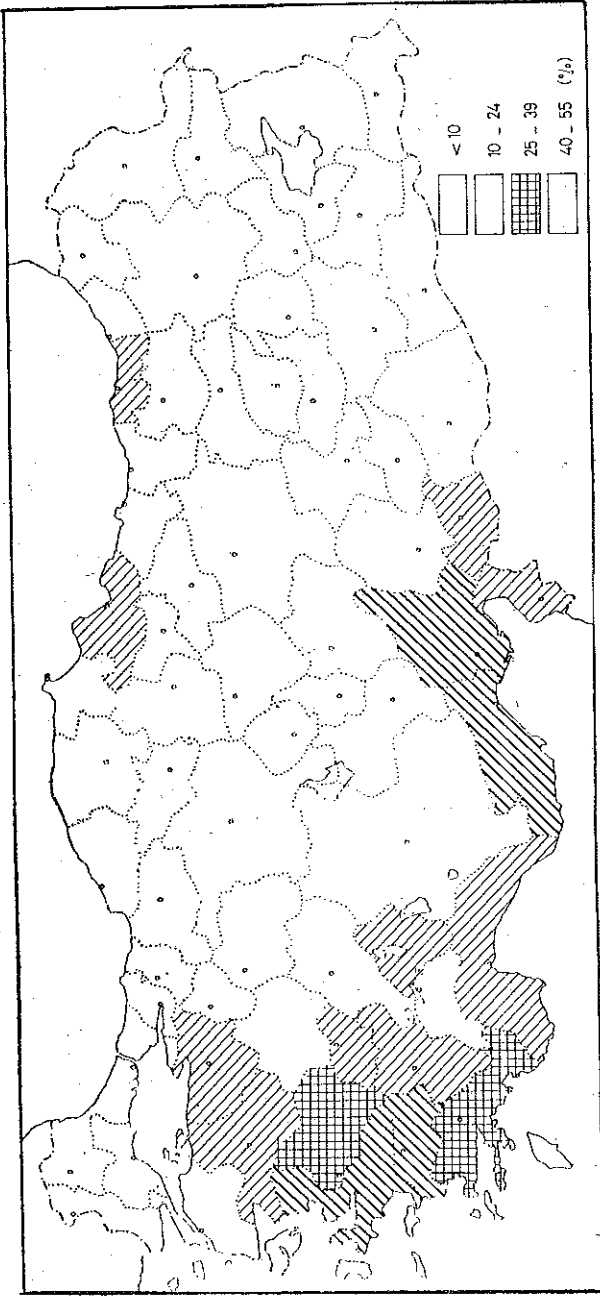
Şekil 15 — Ekili alanda mısırın payı ve dağılışı alanı, 1954.

Şekil 16 — Ekili alanda mısırın payı ve dağılışı alanı, 1982.

Şekil 17 — Ekili alanda endüstri bitkileri, 1954.

Şekil 18 — Ekili alanda endüstri bitkileri, 1982.

Bunun dışında haritalarda açık olarak görüldüğü gibi, Türkiye'nin tümünde tahıl hakimdir. İç Anadolu, doğu ve güneydoğuda % 90'ın üstünde tahıla tahsis edilmiş olan alanlarda yer yer bir azalma görülmekteyse de bu genel durumu henüz etkilememiştir.

Öte yandan ekili alanda buğdaya ayrılan alanların oranındaki değişim dikkat çekicidir. Buğday ekiminde eskiden gözlenen yoğunlukta azalmalar olduğu görülüyor. Trakya'da yer yer önemli azalmalar var.

Arpa ve Mısır :

Arpa yetiştirilen alanlarda da eski dağılışı karakteri ana çizgileriyle aynı ise de, bu ürünün gittikçe daha sınırlı alanlarda yoğunlaşmakta olduğu görülüyor. Başka sözcüklerle arpada belirli alanlar dışında azalma var.

Öte yandan mısır'ın yetiştirme alanları daha da sınırlı bir hale gelmiş. 1954'de ülkede mısır ekimine ekili alanların % 10'undan fazlasını tahsis eden 16 ile karşılık 1982'de 10 il kalmıştır.

Endüstri bitkilerinin dağılışı da önemli bir değişme olmamıştır. Eskiden de olduğu gibi Karadeniz Bölgesindeki iller dışında Ege ve Akdeniz Bölgelerinde endüstri bitkileri ekilen ekili alanların % 10 ile 55'i arasında değişmektedir. Bursa, Balıkesir, Gaziantep ve Trabzon'da azalmaya karşılık, kuzeyde Amasya, Tokat, güneyde de Maraş'da endüstriyel bitki ekilen alanlar çoğalmıştır.

Makinalaşma, gübre kullanma, vasıflı tohum ve zararlılarla mücadelede durum :

Türkiye'de entansif tarımın gelişmesinde kuşkusuz başta gelen hususlardan biri de tarım faaliyetlerinin makinalaşmasıdır. Ülkede traktör sayısı hızla çoğalmaktadır. Nitekim, 1949'da 9.170 olan traktör miktarı 1975 yılında 241.000 ve 1982'de de 488.937'ye ulaşmıştır (dört tekerlekli).

Ancak traktör, tarımda önemli bir ek gider olması başta olmak üzere, bazı sorunlar da yaratmıştır. Tarım alanlarının genelde küçük ve parçalı oluşu ve traktörün üretilen ürüne bağlı olarak yılın belirli zamanlarında kullanılması yapılan yatırımı ekonomik olmaktan çı-

karmaktadır¹⁰. Bir başka sorun da bazı yerlerde evvelce ortakçıya verilen toprakların sahipleri tarafından traktörlerle işletilmesi yüzünden işgücü talebinde gerileme, dolayısıyla tarımsal kesimde işsizliğin çoğalmasına, sonuçta da iç göçe katılanların sayısının artmasına yol açmasıdır.

Türkiye'de tarımda gübre kullanılmasının da hızla çoğaldığı görülmüyor. Ülkede topraklar genellikle potasyum açısından zengin oldukları için daha çok azotlu ve fosforlu gübreler kullanılmaktadır. 1950 yılında bütün kimyasal gübreler tutarı 42.000 tondur. 1982'de ise 7.451.000 olmuştur. Bu gübrelerin büyük bir kısmı da ülkede üretilmektedir.

Türkiye'de tohum ıslah çalışmaları 1925'de başlamışsa da henüz yeterli değildir. Bununla birlikte, şeker pancarı, pamuk, tütün, haşhaş ve ayçiçeği gibi sanai bitkilerde % 90'a yakın ıslah edilmiş tohum kullanılmaktadır. Hububatta ise bu oran % 22 civarındadır.

Tarımda verimi arttırıcı bir husus olan zararlılarla mücadelede yakın yıllarda gelişme izleniyor. Ülkemizde bitki hastalıkları ve haşereler üretimde % 30'a varan düşüslere neden olmaktadır. Yabani otlarla mücadele edilmeyen yerlerde (kurak alanlarda) toprağın suyu azaldığı için verim % 50'ye kadar düşmektedir. Mücadele ilaçları tüketimi 1960-1964'de yılda ortalama 31.000 tondan 1971-1975'de yılda 56.000 tona çıkmıştır. Kuşkusuz yoğun tarım için özellikle ülkenin büyük bir kısmında tarımda «su yetersizliği» çekilen Türkiye'de sulama en önemli hususdur. 1975'de sulanan arazi 2,3 milyon hektar idi. 1983'de bunun 3,3 olması bekleniyordu. Kuşkusuz bu alanda gelişme çok ağır olmaktadır. Öte yandan sulama imkanlarına kavuşturulan bazı tarım alanlarının tarım dışı amaçlarla kullanılmaya alınması ayrı bir sorundur. Tarım alanlarında bu değişimlerin yanı sıra verimde de artışlar meydana gelmiştir. Örneğin, 1975'de bir hektardan 1.595 kilo buğday alınırken, 1982'de 1.944 kilo olmuştur. Başka bazı ürünlerdeki gelişim şöyledir : arpa : 1.731 kg. - 2.040 kg., mısır : 2.000 kg. - 2.375 kg., pamuk : 716 kg. - 822 kg., şeker pancarı : 32.386 kg. - 34.198 kg., tütün : 828 kg. - 948 kg., patates : 13.911 kg. - 16.667 kg..

10 Bu konuda özellikle kurak bölgelerde yapılan tarım için bazı öneriler şu yazıda vardır : E. Tümertekin : «Kurak Bölge Çiftçisine Güç Temini», İ.Ü. İktisat Fak. Mecmuası, Sayı 1-4, İstanbul, 1956.

S O N U Ç

1. Türkiye'de ekonomik sektörler arasında uzun süre başta gelen tarım özellikle yakın yıllarda diğer sektörler tarafından geçilmiştir. Buna ek olarak tarımın gelişme hızı da sektörler arasında en az olanıdır. Bugün ancak faal nüfus açısından tarım en önemli faaliyet halindedir.

2. Tarımın gerek ülke ekonomisindeki yeri, gerek gelişme hızı Beş Yıllık Kalkınma Planlarında öngörülen oranlarda gerçekleşmektedir.

3. Hernekadar tarım yapılan alan miktarında ve bazı ürünlerin üretiminde 1954 yılına göre bir artış görülmüyorsa da, daha yakın yıllarda (örneğin 1979'dan sonra) tarım alanlarında ve belli başlı ürünlerde üretimde duraklama, hatta azalma vardır.

4. Türkiye tarımının yapısal durumunda genelde önemli bir değişim yoktur. Hâlâ geçim tipi tarım geniş çapta yaygındır. Entansif ticari tarıma geçiş çabaları ancak belirli kesimlerde gerçekleşmiştir.

5. Yıllarca önce dikkat çekilen tarım faaliyetlerinin doğal şartlar açısından tarıma elverişli olmayan alanlara yayılması sürmektedir. Öte yandan en iyi tarım alanları tarım dışı kullanımlara sahne olmaktadır. Böylece bazı yerlerde il ölçüsünde bile tarım alanı azalmamış, hatta çoğalmış gibi görülmektedir.